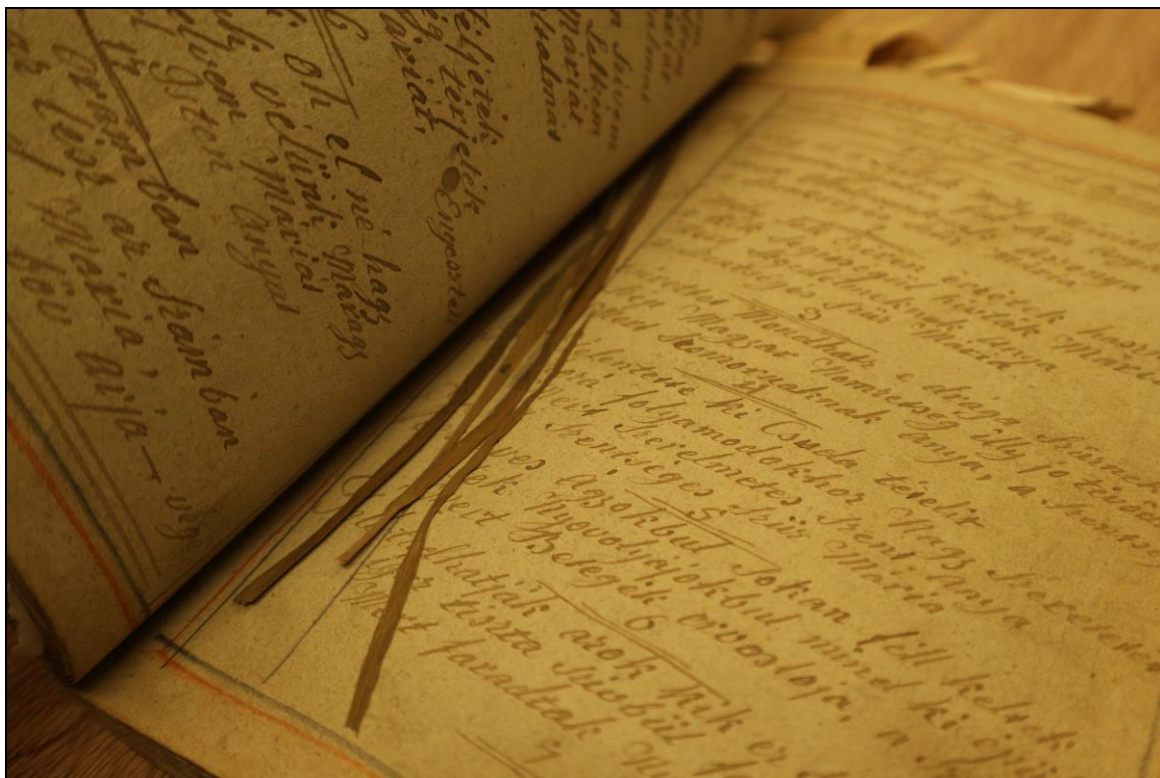

„Üdvözlégymária, Radna Aszonya, Hozád járuloknak fő Patronaja...”

Ismeretlen kéziratost itinerarium 1815-ből

OTDK dolgozat

2023. 01. 11.

¹ A szerző saját fényképe a *Selmetzi István ék.-ről*.

Bevezetés, historiográfiai áttekintés

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós több évtizedes, szakadatlan munkája során gyűjtötte az archaikus népi imádságok² és a népénekek mellett a megélt, un. népi vallásossághoz kapcsolható kéziratos énekeskönyveket, ponyvanyomtatványokat és más tárgyi emlékeket (pl. szentképek, szobrok, rózsafüzérek, türelemfüvegek) sokaságát is. Erdélyi Zsuzsanna halála után a hagyatékában maradt számottevő gyűjtemény a budapesti Hagyományok Háza Folklórdokumentációs és Archiválási Osztályára került. A gyűjteményt kiemelt fontosságúvá nyilvánították és jelenleg állagmegóvásra, restaurációra és digitalizációra vár.

Az Erdélyi Zsuzsanna-hagyaték részét képezi *Selmetzi István énekeskönyve*,³ amely egy eddig teljesen feldolgozatlan kéziratos énekeskönyv és egyben búcsújáró útikönyv. A kéziratról a szakirodalomban eddig összesen három említés történt. Elsőként Erdélyi Zsuzsanna tette közzé 1990-ben a *Selmetzi-énekeskönyvből* két népének szövegét: az *Országunknak és Hazánknak Ma vagyon vigassága...* kezdősorral Kisboldogasszony ünnepére Mária születéséről, valamint az *A Ményei szent városnak gyöngy kapui féll Nyílnak...* incipittel Nagyboldogasszony ünnepére egy Mária mennybeviteléről szóló legendaballadát.⁴ E két népének mellé Selmetzi kéziratából a szintén Kisboldogasszony ünnepére szóló, a csíksomlyói Kájoni *Cantionáléből* átvett *E mai nap ez világra...* kezdetű veretes énekszöveg látott napvilágot 2019-ben a *Mária Anya – Mária Anyánk* című kötetben.⁵ Stoll Béla (1928–2011) a kéziratos versgyűjteményekről és énekeskönyvekről szóló bibliográfiájában adja meg a *Selmetzi-énekeskönyv* paramétereit és vázlatos tartalomjegyzékét, valamint a belső borítóról származó szövegrészt.⁶

Az énekeskönyv formája

Az énekeskönyv állapota erősen megviselt. Szélei rongyosak, lapjai gyűröttek, a használók kezéről a zsírlerakódások, minden oldalon elszíneződést okoztak. Jól láthatóak ázás nyomai, emellett viasz, grafit ceruza, por és mindenféle vegyes szennyeződések láthatóak az oldalak többségén. Majdnem minden oldalon összefüggéstelen grafit ceruza nyomok vannak,

² ERDÉLYI 1976, 1978, 1999, 2015.

³ Más néven: *Palotai énekeskönyv*; lelőhelye: Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Könyvtár és Archivum, Budapest. Levéltári jegyzék: 0584 ÉK, Palota, Selmetzi István ÉK, 1815.

⁴ *Selmetzi István énekeskönyve*, Csanádpalota, 1815, 209–210, 187–191; az énekek első kiadása: ERDÉLYI 1990, 11, 35–36. Gyűjteményes kiadás: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, 124–125, nr. 34; 787–788, nr. 474.

⁵ *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, 123–124, nr. 33.

⁶ STOLL 2002, 505, nr. 1210.

feltehetően egy gyermek okozhatta a károkat, az írás ettől függetlenül általában nagyon jól olvasható.

A könyv 20 cm x 14 cm alapú, kötése nincsen, gerince erősen megrongálódott. A könyv eleje és vége csonka. Az oldalszámozás a következő: 47–219, majd három számozatlan oldal [3], ezután római számokkal I–XLII. A könyv így jelenleg 216 oldalból áll. Stoll Béla jegyzéke hasonló paramétereket jelöl. Eltérés csak az, hogy a könyv szélességét nem említi, valamint az utolsó számozott lapnak a XLI. számú lapot számítja. Az utolsó számozott lap valójában a hátsó fedőlap, ami a csonkaság miatt, egy teljes értékű, számozott oldal is egyben.

Az énekeskönyv keletkezési helye és ideje

A könyv második része előtti belső borítón a következő, keletkezésre vonatkozó, szöveg olvasható: *Palotán Irta Selmetzi István Anno Milesimo Octogesimo Decimo Quinto*⁷ A Palota helységnév a mai Csanádpalotára utal, ez a könyv tartalmából egyértelműen kiderül. A szövegrész második felében pedig, hibás latinsággal, az 1815-ös dátumot olvashatjuk ki, mely a második rész keletkezését jelöli. Mivel a könyv kézírása teljesen egységes, így az első rész sem keletkezhetett sokkal korábban, így az írást nagyjából 1815-re tehetjük. A lap alján található latin szöveg, az idők során keletkezett kopás és a tinta fakulása miatt, mára nagyon elhalványodott és nehezen olvasható. Azonban Stoll Béla több mint húsz évvel ezelőtt vette kezébe a könyvet, amikor feltehetően még jobb állapotban volt, a tinta fakulásának tekintetében. A jegyzékében szerepel a belső borító teljes szövege, betű szerinti átírásban, ami alátámasztja a ma látható szöveget.⁸

Az énekeskönyv tartalma feltehetően korábbi, mint a keletkezés dátuma. A könyv alapanyaga a radnai búcsúk kezdetéig, a 18. század első feléig is visszanyúlhat. Az aktualizálásokkal együtt fontos adatokat ad számunkra a posztjoezefinista búcsújárás hagyományairól. Miután 1772-ben a bécsi udvar dekrétumban tiltott be minden többnapos zarándoklatot, a búcsújárások száma jelentősen lecsökkent országszerte. II. József rendeleteinek visszavonása (1790) után a századfordulóig eltelt idő éppen csak arra volt elég, hogy a hagyományokat újra felelevenítsék és megindulhassanak a hosszabb zarándoklatok. Más búcsújáróhelyekre is jellemző, hogy az igazán nagy tömegek csak az 1820-as évektől jelentek meg újra, így ez az énekeskönyv a zarándoklat hagyományának újraéledésének idejét idézi fel.⁹

⁷ *Selmetzi István ék.*, 1815. [2]

⁸ STOLL, 2002. 505, nr. 1210.

⁹ BÁLINT–BARNA, 1994. 143–148. BARNA, 1995. 71–81.

Csanádpalota

Csanádpalota ma városi rangú település, Csongrád-Csanád vármegyében fekszik, korábban Csanád vármegye területéhez tartozott, Makótól található 15 kilométerre kelet felé. A település első említése okleveles forrásban 1247-ből való, ekkor *Palotha* néven szerepel.¹⁰ Egyházkormányzati szempontból a Szeged–Csanádi Egyházmegyéhez tartozik, 1920 előtt pedig a csanádi püspökség része volt. Az egyházmegyei központok változása miatt a falu egyházi iratanyagai sokáig Temesváron, a határon túl voltak elhelyezve, a rendszerváltoztatás után azonban átkerültek a mai egyházmegyei központba, Szegedre.

Csanádpalota helységneve a Palota helynévből ered és valószínűleg a földesúr által emelt nagyobb épületre vezethető vissza. A Csanád előtag az ország többi azonos nevű településétől való megkülönböztetésre került hozzá.¹¹

A település státusza és lakossága az idők során sokszor változott. A török hódoltság korában, a 16–17. században többször szinte teljesen elpusztult vagy félig lakott pusztává vált. A határőrvidékek létrehozásakor összevonták a szomszédos Nagylakkal, majd újra önálló település lett. 1768-ban nagy számú katolikus települt a faluba, ekkor alapították a település plébániáját. Ekkor csatolták a közeli Csiga pusztát is a település közigazgatásához.¹² Nagylak a mai határátkelőhellyel azonos, Csiga puszta mára teljesen eltűnt.

A település lakosságának száma Vályi András (1764–1801) 1799-ben készült összeírásában nem szerepel, csak a katolikus lakosságot emeli ki, a lakosok számát nem említi.¹³ A legkorábbi népességi adatok az 1784–85-ös népszámlálás alapján ismeretesek, nagyjából 2000 lakosra utalnak, ám ezek nem bizonyulnak igazán megbízhatónak.¹⁴ Az első pontosnak mondható számadat Nagy Ludovicus 1828-ban kiadott országleírásában jelenik meg, melyben 3667 lakos szerepel.¹⁵ Fényes Elek (1807–1876) 1839-ben kiadott statisztikája 3975 lakosról számol be Csanádpalotán,¹⁶ az egyházmegye 1847-es sematizmusa szerint pedig már mintegy 5000 lakosa van a településnek.¹⁷ Mindez egy folyamatos növekedést mutat a 19. század első felében. Számunkra azért kiemelten fontosak ezek az adatok, mert így láthatjuk, hogy a vizsgált korszakban Csanádpalota lakossága népes volt. A település tehát nem egy kis falu, így az egyes személyek beazonosítása és felkutatása is sokkal nehezebb. A

¹⁰ GYÖRFFY, 1963. 866.

¹¹ KISS, 1980. 155, 682.

¹² SCHMIDT, 1998. 58–60.

¹³ VÁLYI, 1799. 13.

¹⁴ SCHMIDT, 1998. 61–26.

¹⁵ NAGY, 1828. 138.

¹⁶ FÉNYES, 1839. 150.

¹⁷ *Schematismus*, 1847. 83.

csanádpalotai plébániának, az általunk vizsgált korszakban, több filiája is volt. Csiga, Nagylak (*Nagy–Lak*), Saitény, Töviskes. Az 1814-es egyházi sematizmus szerint a könyv keletkezésének időpontjában 3303 lakosa volt a településnek.¹⁸ Ma Csanádpalota filia, Pitvaros plébániája alá tartozik.

Tudunk még egy Csanádpalotáról származó énekeskönyvről, mely egy cikk alapján került a látótérbe. A publikáció leírása alapján az énekeskönyv tartalmaz búcsúénekeket és Mária-énekeket is, a jövőben forráskutatási szempontból érdemes lehet összevetni a két művet. Ennek a másik könyvnek a helye nem ismert, jelenleg lappang.¹⁹

Az énekeskönyv másolójának személye

A könyv írójának, avagy másolójának személyéről nem tudunk sokat. Kizárólag a nevét, valamint azt, hogy a könyv keletkezésének idején Csanádpalotán tartózkodott. A már korábban említett belső borítón olvasható, Selmetzi István neve, mint író, illetve a kézirat másolója.²⁰ Az egész könyv egy kéz írását hordozza magában, így az szkriptor személye csak Selmetzi lehet.

Selmetzi István anyakönyvi adatai nem fellelhetők a csanádpalotai plébánia irattárában. Közvetlenül a személyére való utalás lehet egy keresztelési anyakönyv mely szerint 1808. március 21-én született *Anna* nevű gyermek szülei *Stephanos Selmetzi* és *Horváth Anna*.²¹ A könyv keletkezésének időpontjával egybevetve (1815) komolyan feltételezhető, hogy ez a személy a könyv szerzőjével azonos. Ennél pontosabb személyes adataink nincsenek Selmetziről

A könyvet feltehetően másolta Selmetzi. Annak a megállapítása, hogy egy azonos összeállítású könyvet másolt át egy az egyben, vagy több énekeskönyvből, könyvből, énekgyűjteményből és kéziratos énekeskönyvből másolta össze az énekeket a mély szövegforrásvizsgálat után lehetséges. A felfedezés frissessége erre még nem adott lehetőséget. Annyi biztosan megállapítható, hogy nem saját kútfőből íródott a könyv, a felületes vizsgálat alapján is, korábban kiadott énekeskönyvekben megjelenő elemek felfedezhetőek.

Selmetzi István, feltételezésem szerint, búcsúvezető, előénekes, avagy úgynevezett szentember volt. A búcsúvezető előénekesek az újkorban a népi vallásosság és paraliturgikus hitélet legfontosabb személyei voltak. A könyv az énekszövegek mellett a máriaradnai

¹⁸ *Catalogus*, 1814. 53–54.

¹⁹ BADICSNÉ SZIKSZAI, 2006.; 2007.

²⁰ *Selmetzi István ék.*, 1815. [2]

²¹ *Kereszt II.*, 1790–1817. 185.

búcsújárás levezetésének pontos instrukcióit is tartalmazza, így kézenfekvő, hogy Selmetzi egy ilyen búcsúvezető volt. Ez a másolás kérdésénél is segítségre lehet, ugyanis jellemző, hogy az előénekesek a nem népi kultúra és tartalom közvetítői a folklórba, így az adott másoló által hozzáférhető forrásanyag is jobban szűkíthető. Mivel a szentemberek sokszor a közösségnek valamilyen szervező és vezető szerepét is vállalták,²² így feltételezhető, hogy Selmetzi egy kisiskolai tanító, korabeli terminussal élve ludi magister, kántor és esetleg jegyző lehetett. Az ilyen több szerep betöltésére sok példát láthatunk más, általában kisebb, településeken.²³ Ennek megfelelően a kutatást a Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltárban kezdtem. Majd a csanádpalotai plébániai irattár anyagában jártam utána Selmetzi személyének.

A Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár adatai Csanádpalotáról

A Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár jelentős anyagmennyiséggel rendelkezik Csanádpalotáról. Összesen 178 csanádpalotai tétellel rendelkezik, a korszakra vonatkoztathatóan 7 darab irat, ebből a témában releváns információt pedig 5 dokumentum tartalmazhat. A vizsgált korszakot 1790 és 1830 közé helyeztem, 1850-ig azonban relevánsnak tekintettem az iratokat.

Időben legkorábbi csanádpalotai irat egy *Lelkészi illetményeket* összefoglaló irat,²⁴ melynek keltezése adott okot a vizsgálatra. Selmetzi jegyző vagy tanú képében jelen lehetett egy ilyen fontos irat érvényesítésénél. Az irat tartalmazza Sövegjártó Pál, jegyző, aláírását, valamint a falubíráét, de Selmetzire utaló írás nincs. A korban következő a kamarai tisztartó tartozásait felsoroló okirat,²⁵ részletesen kitér a jószágok mennyiségére és minőségére, Selmetzire azonban nincs utalás. A levéltárban megvan az 1837-es kamarai területeket összefoglaló és leíró okirat,²⁶ amelyben szintén számítottam Selmetzi nyomára. Az okirat azonban nem tartalmazott rá utaló írást, ugyanúgy ahogy egy 1843-as haszonbérleti szerződés²⁷ sem mely a kamara és a helyi dohánytermelők között kötött. A levéltárban az egyik legfontosabb levéltári okirat, melyben Szerepelnie kell Selmetzinek amennyiben kötődése van a klérushoz, az a Canonica visitatio. A levéltárban a legkorábbi ilyen irat Csanádpalotára vonatkoztatva 1840-ből maradt fenn.²⁸ Az irat részletesen taglalja az

²² BARNA, 1998. 27

²³ PAKSA, 2003. 241–248.

²⁴ *Lelkészi illetmények*, 1804.

²⁵ *Palotai kamarai tisztartó tartozásai*, 1833.

²⁶ *Palotához tartozó kamarai területekről*, 1837.

²⁷ *Haszonbérleti szerződés*, 1843.

²⁸ *Canonica visitatio*, 1840.

egyházhoz, a plébániához és az iskolákhoz köthető személyeket is, ám *Selmetzi* neve nem merül fel benne. Ennek az oka vagy az, hogy *Selmetzi* nem volt köthető egyik intézményhez sem, vagy pedig túl késői az irat és *Selmetzi* már nem látott el feladatot ezekben a pozíciókban. Az első állítást támasztja alá, hogy megvizsgáltam a levéltár sematizmusgyűjteményét is, ami nem túl részletes leírásokat, inkább csak a plébánosra és a lakossági eloszlásokra tartalmaz adatokat. Az levéltárban fellelhető összes 1813 és 1848 közötti sematizmus vizsgálata során nem találtam nyomát *Selmetzi Istvánnak*.²⁹ Ami kiolvasható, hogy a plébános az a bizonyos Sövegjártó Pál volt, *Selmetzi* és a könyv keletkezésének korában, aki korábban jegyzőként jelenik meg. Ennél többet sajnos nem árulnak el a levéltár iratai.

Időben legkorábbi csanádpalotai irat egy Lelkészi illetményeket összefoglaló irat,³⁰ melynek keletkezése adott okot a vizsgálatra. *Selmetzi* jegyző vagy tanú képében jelen lehetett egy ilyen fontos irat érvényesítésénél. Az irat tartalmazza Sövegjártó Pál, jegyző, aláírását, valamint a falubíráét, de *Selmetzi*re utaló írás nincs. A korban következő a kamarai tisztartó tartozásait felsoroló okirat,³¹ részletesen kitér a jószágok mennyiségére és minőségére, *Selmetzi*re azonban nincs utalás. A levéltárban megvan az 1837-es kamarai területeket összefoglaló és leíró okirat,³² amelyben szintén számítottam *Selmetzi* nyomára. Az okirat azonban nem tartalmazott rá utaló írást, ugyanúgy ahogy egy 1843-as haszonbérleti szerződés³³ sem, mely a kamara és a helyi dohánytermelők között kötött. A levéltárban az egyik legfontosabb okirat, melyben szerepelnie kellene *Selmetzinek*, amennyiben kötődése van a helyi klérushoz, az minden bizonnyal a canonica visitatio. A levéltárban a legkorábbi csanádpalotai egyházlátogatási jegyzőkönyv 1840-ből maradt fenn.³⁴ Az vizitációs jegyzőkönyv részletesen és szabályszerűen taglalja az egyházhoz, a plébániához és az iskolákhoz köthető személyeket is, ám *Selmetzi* neve nem olvasható fel benne. Ennek az oka vagy az, hogy *Selmetzi* nem volt köthető egyik intézményhez sem, vagy pedig túl késői az irat és *Selmetzi* 1840-ben már nem látott el feladatot ezekben a pozíciókban. Az első állítást támasztja alá, hogy megvizsgáltam a levéltár sematizmusgyűjteményét is. Az levéltárban fellelhető összes 1813 és 1848 közötti sematizmus vizsgálata során sem találtam nyomát

²⁹ A levéltár a következő évekből rendelkezik sematizmusokkal avagy catalogusokkal, a korszakra vonatkozóan: 1813, '14, '18, '19, '20, '21, '25, '26, '27, '28, '29, '30, '31, '32, '33, '34, '37, '38, '39, '43, '46, '47, '48. Hivatkozásaik a levéltári források között megtalálhatóak.

³⁰ *Lelkészi illetmények*, 1804.

³¹ *Palotai kamarai tisztartó tartozásai*, 1833.

³² *Palotához tartozó kamarai területekről*, 1837.

³³ *Haszonbérleti szerződés*, 1843.

³⁴ *Canonica visitatio*, 1840.

Selmetzi Istvánnak.³⁵ Ami kiolvasható belőlük az, hogy a plébános az a bizonyos Sövegjártó Pál volt Selmetzi és a könyv keletkezésének korában, aki korábban jegyzőként jelenik meg. Ennél többet sajnos nem árulnak el a levéltár iratai.

A csanádpalotai plébánia irattára

Selmetzi István felkutatásának következő állomása a csanádpalotai plébánia irattára, amely egy teljesen feldolgozatlan gyűjtemény a maga sokféle irattípusával. Előzetesen a Dóka-jegyzéket áttekintve látható volt, hogy anyakönyvek is találhatók az irattárban, amelyek a 18. század végére is vonatkoznak.³⁶

A csanádpalotai irattár iratanyagát személyesen is átvizsgáltam annak reményében, hogy nyomára akadok *Selmetzi Istvánnak*, akár az anyakönyvek akár a gazdasági iratok között. A kutatást megelőzően, a csanádpalotai kántor, szóbeli megerősítést adott arról, hogy Csanádpalotán a mai napon ismernek *Selmetzi* nevű családokat, bár azt nem tudom megerősíteni, hogy ez azonos család lenne a kétszáz évvel ezelőttivel. A kutatást a keresztelési anyakönyvekkel kezdtem. Az irattár 1768-tól tartalmaz keresztelési anyakönyveket, így *Selmetzi István*, avagy *Stephanus Selmetzi* nevét keresve áttekintettem ezeket a könyveket. Az első két keresztelési anyakönyvet tartalmazó könyv volt korszak szempontjából releváns. Az első 1768-tól 1790-ig tartalmazta a megkereszteltek névsorát³⁷, a második könyv pedig 1790–1817-ig.³⁸ A második könyv tartalmazza egy bizonyos *Selmetzi Istvánt*, mint szülő: 1808. március 21-én született *Anna* nevű gyermek szülei *Stephanos Selmetzi* és *Horváth Anna*.³⁹ A könyv írásának közelsége (1815) és *Selmetzi* feltételezhető életkora miatt feltételezhető, hogy ez a *Selmetzi István* azonos azzal, aki a könyvet írta. Ha azt feltételezzük, hogy a könyv írásakor a szerző életkora valahol 30 és 50 év között lehetett, akkor ezen gyermek születése beleillik az életútba.

A csanádpalotai (napjainkban még rendezetlen) irattár anyagát személyesen is átvizsgáltam annak reményében, hogy nyomára akadok *Selmetzi Istvánnak*, akár az anyakönyvek akár a gazdasági iratok között. A kutatást megelőzően, a csanádpalotai kántor, szóbeli megerősítést adott arról, hogy Csanádpalotán a mai napon ismernek *Selmetzi* nevű családokat, bár azt nem tudom megerősíteni, hogy ez azonos család lenne a kétszáz évvel

³⁵ A levéltár a következő évekből rendelkezik sematizmusokkal avagy catalogusokkal, a korszakra vonatkozóan: 1813, '14, '18, '19, '20, '21, '25, '26, '27, '28, '29, '30, '31, '32, '33, '34, '37, '38, '39, '43, '46, '47, '48. Hivatkozásaik a levéltári források között megtalálhatóak.

³⁶ DÓKA, 1987. 23.

³⁷ *Kereszt I.*, 1768–1790.

³⁸ *Kereszt II.*, 1790–1817.

³⁹ *Kereszt II.*, 1790–1817. 185.

ezelőttivel. A kutatást a keresztelési anyakönyvekkel kezdtem. Az irattár 1768-tól tartalmaz keresztelési anyakönyveket. Az első két keresztelési anyakönyvet tartalmazó könyv volt korszak szempontjából releváns. Az első 1768-tól 1790-ig tartalmazta a megkereszteltek névsorát,⁴⁰ a második könyv pedig 1790 és 1817 között.⁴¹ A második könyv tartalmaz egy bejegyzést bizonyos Selmetzi Istvánról, mint szülőről: az 1808. március 21-én született *Anna* nevű gyermek szülei *Stephanos Selmetzi* és *Horváth Anna*.⁴² A könyv írásának közelsége (1815) és Selmetzi feltételezhető életkora miatt feltételezhető, hogy ez a *Selmetzi István* azonos azzal, aki a vizsgált kéziratok énekeskönyvünket papírra vetette. Ha azt feltételezzük, hogy a búcsús énekeskönyv írásakor a szerző életkora valahol 30 és 50 év között lehetett, akkor ennek a gyermeknek a születése beleillik az életútba.

Az *Esketettek anyakönyvei* is szerencsére igen részletesen rendelkezésre állnak az irattárban, az első könyv 1769-től 1793-ig,⁴³ a második 1793-tól 1839-ig⁴⁴ tartalmazza az házasságok összeírását. A második könyv tartalmaz egy *Selmetzi István*, huszonegy esztendő, és egy olvashatatlan vezetéknévű, tizenkilenc esztendő *Klára* házasságát 1832. május 11-én.⁴⁵ Adott körülmények között elképzelhető, hogy ez a *Selmetzi István* a könyv írójának fia, mivel születésének éve 1811. A születési anyakönyvben azonban nem sikerült visszakövetni ennek a *Selmetzinek* a születését.

A halotti anyakönyvek esetében sokkal kedvezőtlenebb a helyzet. Itt az első és a harmadik kötet is hiányzik. A második kötet 1793-tól 1825-ig,⁴⁶ a negyedik 1842-től 1852-ig,⁴⁷ az ötödik 1852-től 1862-ig⁴⁸ tartalmazza az elhalálozottak névsorát. A halotti anyakönyvek tovább folytatódnak, azonban kívül esnek a vizsgált korszakon. A megvizsgált matriculák nem tartalmaztak *Selmetzi István* nevű halottat. Ki kell emelni a hiányzó könyvek fontosságát, ugyanis a vizsgálat szempontjából legfontosabb, 1825 és 1842 közötti időszakból hiányoznak a feljegyzések.

Selmeztinek a faluban betöltött szerepére utalhattak volna beírások az 1818 és 1858 közötti pénztárkönyvben,⁴⁹ ám ebben nem jelenik meg ilyen név. Hasonló okok miatt az 1835

⁴⁰ *Kereszt I.*, 1768–1790.

⁴¹ *Kereszt II.*, 1790–1817.

⁴² *Kereszt II.*, 1790–1817. 185.

⁴³ *Esketett I.*, 1769–1793.

⁴⁴ *Esketett II.*, 1793–1839.

⁴⁵ *Esketett II.*, 1793–1839. 102.

⁴⁶ *Halott II.*, 1793–1825.

⁴⁷ *Halott IV.*, 1842–1852.

⁴⁸ *Halott V.*, 1852–1862.

⁴⁹ *Liber Praeceptorium*, 1818–1858.

és 1885 közötti jegyzőkönyvet⁵⁰ is megvizsgáltam, bár ez a korszaknak a határán kezdődik, ebben sincs utalás *Selmetzire*. Hasonlóan nincs utalás a családra az 1837 és 1937 között katolikus hitre áttért személyek jegyzéke,⁵¹ valamint az 1821 és 1900 közötti időszakot felölelő *Historia Domusban*⁵² sem.

Selmetzi Istvánról jelen ismereteink szerint tehát ezzel a két biztos adattal rendelkezünk. Nem elképzelhetetlen, hogy a jövőben valamely környékbeli falu vagy város irattárában felbukkanjon születési, házassági vagy halotti anyakönyvi bejegyzése, ám erre kevés esély van a források mennyisége és feldolgozatlansága miatt.

Az énekeskönyv tartalma

A *Palotai énekeskönyv* egy kiemelkedő és fontos forrás a Dél-Alföld kulturális antropológiájának és vallásnéprajzának jobb megismerésében. Az énekeskönyv közelebbi betekintést enged megélt (népi) vallásosság, azon belül búcsújárás és a csanádpalotaiak által gyakorolt paraliturgikus szertartások részleteibe, melyek más úton csak nagyon ritkán vagy nehezen kerülhetnek a felszínre.

A könyv tartalma igen széleskörű. Az első rész tartalmazza a máriaradnai zárandoklat leírását és a hozzá tartozó paraliturgikus szövegeket, énekeket.⁵³ Az énekgyűjtemény 76 népéneksszöveget, 2 imádságot és 15 prózai formájú könyörgést tár elénk, emellett 82 darab, a szertartásokra vonatkozó bejegyzés egészíti ki ezt a részt, ezekről részletesebben a következő alfejezetben lesz szó. A kézirat második része általánosabb jellegű prózai szövegeket tartalmaz. A belső borító leírása szerint: *Második Részé e Könyvbe foglalt Dolgoknak Mely foglalja Magában a Szent Miséhez és gyónáshoz alkalmaztatot s Minden napon gyakorlando Imádságokat – Nem különben az Butsu Járás alkalmával történt szerentsétlen Halálal el szolitatotnak szomoru Temetésire rendeltetet Solosmak Psalmusok és Imádságok Vanak egybe szedve és versekben Írva...*⁵⁴ Ez összesen 40 imádság, ebből 31 magyar nyelvű és 9 latin nyelvű. Ebben a dolgozatban az első, a zárandoklathoz közvetlenül kapcsolódó részt vizsgáljuk alaposabban.

Az első rész énekei több különböző, speciális funkcióval rendelkeznek. Az első részben található énekek funkció szerint, számszerűen 18 Mária-ének, 11 Szent Kereszthez való ének, 10 általános búcsús ének, 6 a búcsú alatti időjárás befolyásolására való ének, 6 litánia szerinti ének, 3 búcsús Mária-ének, 3 ének Kis Asszonyhoz, azaz a Kisboldogasszonyhoz, 3 esti ének,

⁵⁰ *Diarium Rationum*, 1835–1885.

⁵¹ *Protocollum neo*, 1839–1937.

⁵² *Historia Domus*, 1821–1900.

⁵³ *Selmetzi István ék.*, 1815. 47–219.

⁵⁴ *Selmetzi István ék.*, 1815. [2].

3 Szent János-ének, 2 Jézushoz való ének, 2 sírbolt felé való ének, azaz Jézus sírjánál éneklendő tétel, 1 antiphona, 1 könyörgő ének, 1 Mária-képhez szóló ének, 1 Oltáriszentséghez szóló ének, 1 reggeli ének, 1 Szentháromsághoz való ének és 1 templomba bemenéskor való ének. Látható, a könyv egy zarándoklathoz szükséges énekek teljesértékű gyűjteménye. Nem szabad elfelejteni, hogy az énekeskönyv csonka, tehát eredeti állapotában ennél valamivel több szöveg volt benne.

Műfaj

A *Palotai énekeskönyv* műfaji besorolása többértű. *Cancionale*, mert népénekek és imádságok szövegeit tartalmazza. A gyűjtemény kottát nem tartalmaz. Az énekek nótajegyzékkel vannak ellátva, versszakonként tagoltak. A könyv egyben *itinerárium*, mert az első része a csanádpalotaiak éves máriaradni zarándoklatának precíz útleírása. Tartalmaz minden fontos földrajzi nevet (települések, dűlők) az úthoz, emellett az énekeket közöl az út adott szakaszaihoz, a zarándoklat egyes fázisaihoz. Harmadrészt pedig *agenda* is, mivel az énekek és imák között olyan megjegyzések találhatók, melyek az egyes paraliturgikus szertartások formáinak, ének- és imádságrendjének pontos leírását tartalmazza. Egyértelmű tehát, hogy a könyv egyszerre több funkciót is ellát, amely így praktikussá teszi a búcsúvezető számára.

A *Palotai énekeskönyv* paraliturgikus eseményeinek leírása a könyvben *jegyzések* szóhasználattal jelennek meg az énekek és imák között. A könyvet több különböző színű tintával írták, valószínűleg a jobb olvashatóság és a különböző elemek könnyebb elkülönítése érdekében. Az egyes tinták azonban nem ugyanúgy reagáltak az öregedésre. A barna színű tinta a legtöbb helyen tökéletesen olvasható maradt. Ezzel írták az összes éneket, imádságot és a címeket. A szertartásokra vagy a zarándokútra vonatkozó bejegyzéseket három különböző tintával írták, barnával, zölddel és pirossal. Az első részben 82 jegyzet van, ebből 7 barna, 23 zöld, 52 piros. A zöld tinta tökéletesen olvasható, még az adott helyeken nagyon feltűnő átás sem ártott neki. A piros tinta azonban a legtöbb helyen teljesen kifakult. Az idő múlása, az ázás és más rongálódások szinte teljesen olvashatatlanná tették a piros tintával írt szövegeket, melyeket így csak korlátozottan lehet használni.⁵⁵

A számadatokból látszik, hogy a jegyzetek több mint felét piros tintával írták, így az információk egy jelentős része sajnos nem olvasható. Ettől függetlenül sikerült elég adatot

⁵⁵ A piros tintával írt szövegek valószínűleg előhozhatóak még kémiai restaurációs és szinkorrektációs digitalizálási módszerekkel, ezek azonban anyagi okok miatt még vártnak magukra.

kinyerni ahhoz, hogy a zarándoklat útvonalát és több paraliturgikus alkalmat rekonstruálni lehessen.

Máriaradna

A Palotai énekeskönyv a Csanádpalotaiak Máriaradnára történő zarándoklatának leírása. Ezért mindenekelőtt Máriaradna szerepéről és jelentőségéről kell szólnunk. Máriaradna, vagy Mária-Radna, avagy Radna a Dél-Alföld, Bánság, Bácska és általánosan a Tiszántúl, valamint a szegedi nagytáj egyik legfontosabb szakrális központja, kegyhelye. Radna története a török korban kezdődik, amikor a ferencesek kápolnát építettek a Maros jobb partján, miután a bal parton fekvő Lippa török fennhatóság alá került (1551). Így keletkezett a radnai hegy oldalában a ferences rendház és kápolna. Hamarosan a település is eköré a rendház köré csoportosul, a ferenceseknek pedig lokális központjává vált Radna. A törökkorban már elindult a Radnai Skapulárás Szűz Mária legendája, mely egy 1668-ban, a templomnak ajándékozott, Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázoló, olaszországi, nyomtatott papírkép csodálatos túlélését, ti. a templom többszöri leégését és több török betörést is épen átvészelt, gyógyító és csodatevő erejét hirdeti. Innen ered a tisztítóútból való szabadulás motívuma, amely Radnához kapcsolódik.⁵⁶ A kép csodákat tett az 1708. évi pestisjárvány alkalmával is és ezután indult meg a zarándoklatok hosszú sora. A kép miatt I. Piusz pápa búcsú kiváltságot adományozott Radnának.⁵⁷ Voltak évek, hogy csak Szeged városából, egyszerre 3000–4000 zarándok kelt útra, évente pedig több tízezer búcsújáró látogatta meg a templomot. A zarándoklat fénykora a 18. század második fele, a barokkori búcsújárás kiteljesedésével indult, és a 20. század elején, a trianoni országhatárok vetettek véget neki.⁵⁸

Radnára a környező települések lakosai más-más alkalmakkor zarándokoltak. A szegedi zarándokok szeptember 8 napjára, Kisboldogasszony ünnepére időzítették a zarándoklatot. Ez az ünnep Szűz Mária születésének ünnepe és egyben a radnai templom egyik fő búcsúja. A csanádpalotai búcsúsok Makón, Pécskán és Aradon keresztül érkeztek a templomhoz. Az úgynevezett „Kisasszony” ünnepére ponyvákkal és alkalmi énekekkel is készültek a zarándokok. A kunszentmártoni zarándokok a pünkösdi búcsúra érkeztek, Szentes, Orosháza, Battonya, Arad, Opálos útvonalon haladva. A gyulai zarándokok, az augusztusi 15-i Nagyboldogasszony-napi búcsúra érkeztek, hasonlóan az endrődi zarándokokhoz. Az Endrődről fennmaradt itineráriumok és visszaemlékezések beszámolnak arról a szertartásos

⁵⁶ SZILÁRDFY, 1994. 336–337.

⁵⁷ BARNA, 2014. 254.;

⁵⁸ BARNA, 1995, 193–204.; BARNA, 2001. 229–235.; BÁLINT 1980.; BÁLINT–BARNA, 1994.; TÜSKÉS–KNAPP 1992., 1992, 307–308. BARNA 2002. 9–25.

mosdóhelyről, ahol a Radnára való beérkezés előtt a zarándokok megtisztították magukat az út porától. A búcsú folyamán a legfontosabb szerep a búcsúvezető előénekeseké volt. A kezükben lévő útikönyvvel és többgenerációs tudással vezették a település búcsújáróit, vezették és kezdték az énekeket, paraliturgikus szertartásokat. Ilyen alföldi előénekes volt például Ökrös József vagy ifj. Doba Pál Kunszentmártonról.⁵⁹

A radnai búcsúval kapcsolatban mindenképpen szót kell ejteni a fogadalmi tárgyak fontosságáról. A máriaradnai templom folyosóin a mai napig hihetetlen mennyiségű apró Mária-kép vagy más szakrális ábrázolás függ, melyeket fogadalmi tárgyként (offerként ex voto) hoztak magukkal a zarándokok. Azok a zarándokok, aki azt érzik, hogy kérésük meghallgatásra talált, a következő évben egy apró szentképpel, illetve az erre írt felirattal adnak hálát a Boldogasszonynak.⁶⁰ A fogadalmi tárgyak fontos szerepet játszottak a búcsú átélésében, a hívek vagy otthonról hozták őket, vagy a búcsús templom környékén letelepedett árusoktól vásárolták őket. Emellett a zarándokcsoportok búcsús (körmeneti) keresztet búcsús zászlókat is vittek magukkal, melyeket az út közben paraliturgikus szertartások során használtak.⁶¹

A zarándoklat

A csanádpalotaiak zarándoklatáról sokat meg lehet tudni *Selmetzi* énekeskönyve által, ám sokminden csak a többi környékbeli zarándoklat elemzésével együtt válik érthetővé. Ez részben azért van, mert a könyv kopott részei miatt hiányos ismereteink vannak, részben pedig azért, mert vannak dolgok, amelyek eleve nincsenek benne a könyvben, mert a kor használói számára egyértelműek voltak. A következőkben a könyv és más zarándoklatok leírásai alapján megpróbálom rekonstruálni a csanádpalotaiak radnai zarándoklatát.

A megjegyzések nem mindenhol a menet sorrendjében követik egymást. Egyes énektípusoknál vannak előre utalások arra, hogy a későbbiekben milyen alkalommal lehet még énekelni, esetleg milyen változatot. Példa erre a 119. oldaltól kezdődő litániák sorozata. Itt egymás után több litánia szerinti ének van, de a második előtt a következő megjegyzés olvasható: *Ezt akkor mond a midön Radnára be érsz és a mosdo helyről el indulsz.*⁶² A harmadik ének előtt pedig a következő: *Ezt akkor kél mondani a midön visza fele vagy Haza*

⁵⁹ Az előénekesek szerepéről: HETÉNY, 2011. 62–92.; BARNA, 2001. 229–235.; BÁLINT–BARNA, 1994. 178–182.; BARNA, 2014. 252–258.

⁶⁰ Ezeknek a képeknek a katalogizálását Barna Gábor vezetésével végezték és két kötetben, kísérőtanulmányokkal együtt kiadták 2002-ben: „*Mária megsegített*”, 2002.

⁶¹ BARNA 2001. 229–235.; BARNA, 1987.; BARNA 2002.; BARNA, 2014. 252–258.

⁶² *Selmetzi István-ék*, 1815. 121.

*felé jövünk...*⁶³. Ez a jelenség többször is megismétlődik, hasonlóan. Látszik tehát, hogy a szerző úgy szerkesztette a könyvet, hogy tematikus egységekből áll, melyekben műfaji szempontból és tematikusan vannak csoportosítva az énekek, imádságok. Ezért az útvonal és a liturgiák kronologikus sorrendbeállításához szöveg utalásait is figyelembe kell venni. Minden megjegyzésnél fontos a tinta színe mert az utal az aott szövegrész olvashatóságára.

Az énekeskönyv megjegyzései nem mindenhol a menet sorrendjében követik egymást. Egyes énektípusoknál vannak előre utalások arra, hogy a későbbiekben milyen alkalommal lehet még énekelni, esetleg milyen szöveg- és dallamváltozatot. Példa erre a 119. oldaltól kezdődő litániák sorozata. Itt egymás után több litánia szerinti ének van, de a második előtt a következő megjegyzés olvasható: *Ezt akor mond a midön Radnára be érsz és a mosdo helyről el indulsz.*⁶⁴ A harmadik ének előtt pedig a következő: *Ezt akkor kél mondani a midön vissza fele vagy Haza felé jövünk...*⁶⁵ Látszik tehát, hogy a szerző úgy szerkesztette a könyvet, hogy tematikus egységekből áll, melyekben műfaji szempontból és tematikusan vannak csoportosítva az énekek, imádságok. Ezért az útvonal és a liturgiák kronologikus sorrendbe állításához a szöveg utalásait is figyelembe kell venni. Annak érdekében, hogy a jegyzetek átláthatóak legyenek, táblázatban összesítettem minden jegyzetet, melyben jeleztem a jegyzet számát, a jegyzet szövegét betű szerinti átírással, a jegyzet tintájának színét, valamint az esetleges kopás típusát vagy más megjegyzéseket.

Útvonal

A zarándoklat a pécskai nyomáson hagyta el Csanádpalotát. A zarándoklatot a könyv minden alkalommal – nyilvánvalóan a – *Prosessio* vagy *Prosessio* kifejezéssel illeti, ami a latin *processio* azaz *menet*, *vonulás* torzult, népies latin, helyi változata lehet. A népies latinsággal több helyen is találkozunk a könyvben, elég, ha a belső borító hibás latinságú időmegjelölésére gondolunk. A pécskai nyomás a falu egyik keleti főkijárata, itt a faluhatárban kereszt áll. Ez a kereszt az 1780-as évek és a 1869-es katonai felméréseken is jelölve van, így bizonyos, hogy ez az a kijárat, melyet a szöveg említ.⁶⁶ A menet a kereszt után a Pécska felé vezető úton haladt nagyjából 25 km-t a *pécskai sáncig*, amely a falutól nem messze húzódik és a források szerint még a rómaiak építették őket.⁶⁷ Ezen egy újabb kereszt volt található. A zarándoklat érintette a pécskai temetőt és annak kápolnáját. A zarándoklat útja ezután egy *mezei kereszt*hez vezetett. Az 1780-as években készített első katonai

⁶³ Selmetzi István-ék, 1815. 122.

⁶⁴ Selmetzi István-ék, 1815. 121.

⁶⁵ Selmetzi István-ék, 1815. 122.

⁶⁶ Első katonai felmérés 1782–1785.; Második katonai felmérés 1819–1869.

⁶⁷ FÉNYES, 1851.

felmérésen látszik egy kereszt a Pécskát Araddal összekötő út mentén, és mivel másik kereszt nincsen a közelben, feltételezhető, hogy a könyv írása előtt 30 évvel készült térkép keresztje akkor még ott állt. Ez különösen akkor valószínű, ha figyelembe vesszük azt, hogy a könyvet a megjegyzésekkel együtt másolták, egy (minden bizonnyal) jóval korábbi itineráriumból. A kereszt nagyjából 5 km-re volt Pécskától északkeleti irányban. A kereszt után, valószínűleg annak közelében tartotta a menet a déli pihenőt. A megtett út mennyiségéből kiindulva korán indult a zarándoklat és a déli pihenő is inkább koradélután lehetett.

A búcsújárók az első este egy bizonyos csárdában szálltak meg, melyben *szoktak az hivek nyugalomban maradni*.⁶⁸ A csárda beazonosítása nehézkes feladatnak bizonyult, de az egy nap alatt megtehető távolság és az útvonal alapján kikövetkeztethető a helye. Mindkét katonai felmérésen szerepel egy *St. Thomas* elnevezésű épületcsoport nagyjából 4 km gyalogútra a *mezei keresztől* és 8 km-re Pécskától. Az első katonai térkép a *WH* jelzéssel látja el az épületcsoportot, ami fogadóra vagy kocsmára utal, így szinte kizárható más helyszín a megállóra. A területet a Lipszky János (1766–1826) készítette térképen⁶⁹ is *Sz. Tamás* néven különböztetik meg.

A zarándoklat második napján a *Búzás* elnevezésű, Arad melletti területen álló mezei fészület volt az első állomás, ez nagyjából 8 km távolságban van az éjszakai szállástól. Arad a 19. század eleji népességrobbanásával⁷⁰ viszonylag hamar bekebelezte ezt a területet, ám a századforduló előtti időben ez 2 km-re helyezkedett el Arad belvárosától. A menet ezek után érintette az aradi temetőt, majd Glogovác felé vette az irányt, mely a könyvben *Lugovácként* vagy magyar nevén *Öt halom* néven jelenik meg. Itt is érintette a menet a temetőt és a határban lévő keresztet, majd folytatta útját és Szabadhely előtt tartotta déli pihenőjét, nagyjából 17 km-re Aradtól. Miután Szabadhelyen keresztülhaladt a zarándoklat, Ó-Pálosnál letért a Maros jobb partjára, ahol a folyó egy kanyarjában kereszt állt. Érdekesség, hogy a mai napon is van ezen a ponton egy kereszt, holott a Dél-Erdélybe vezető legforgalmasabb út halad el itt. Ezután Radnáig még egyszer mindenképpen megálltak a mosdóhelynél, valamint egy Nepomuki Szent János szobornál, mely valahol az út mentén lehetett mielőtt beértek a zarándoklat céljába. A *Selmetzi-énekeskönyv*ben ezután a kopott feliratok miatt nehezen kivehető a zarándoklat záró szakasza. Vagy Radnán belül szállt meg a menet, vagy valamelyik közeli faluban. Valószínűleg elérték az esti, zarándokoknak szóló misét, majd nyugovóra tértek. Feltételezhetően másnap a szintén reggeli zarándokoknak szóló misére

⁶⁸ *Selmetzi István-ék*, 1815. 110.

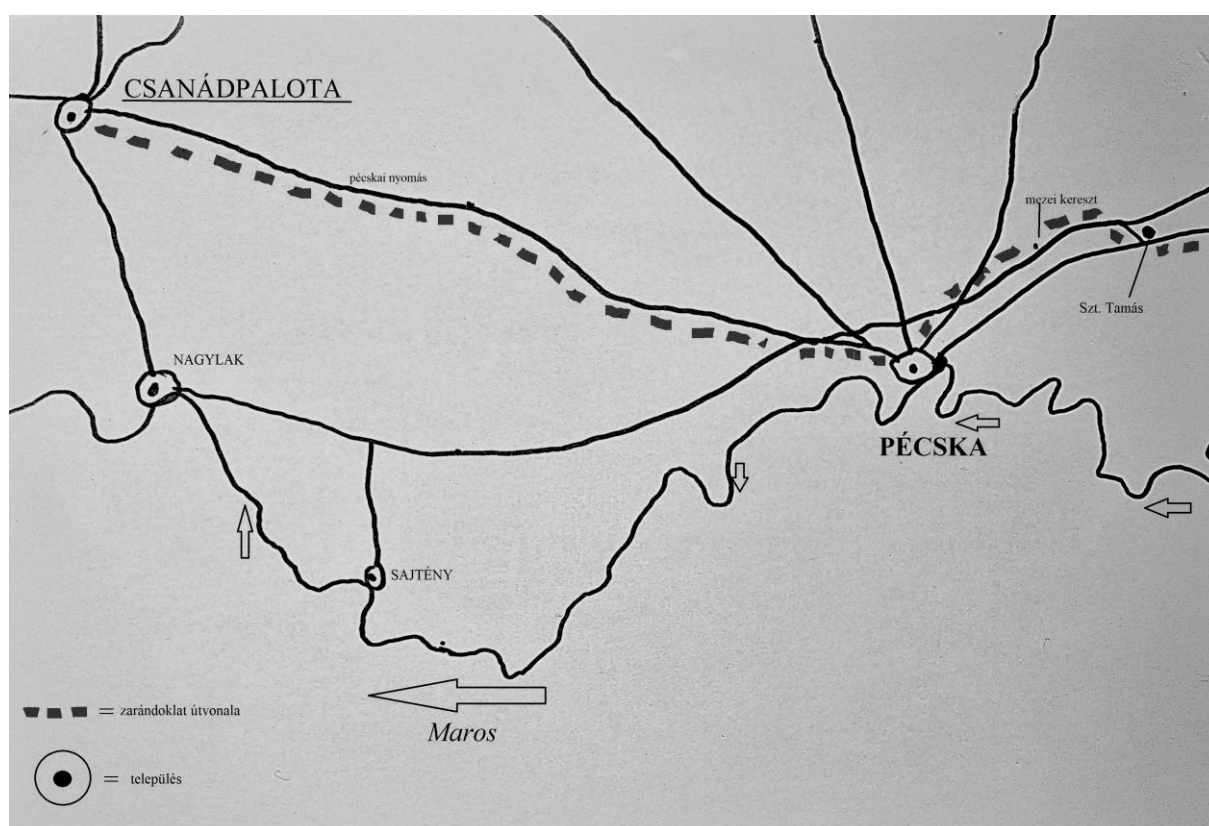
⁶⁹ LIPSZKY, 1808.

⁷⁰ KÓKAI, 2010. 138–158.

mentek, erre van utalás énekek és jegyzetek szintjén is, majd hazaindult a menet. Útközben, oda és visszafelé is megállt a proressio misét hallgatni, ám a szövegek rongáltsága miatt nem lehet eldönteni, hogy pontosan melyik település, mely templomában tették ezeket.

Az út alatt, csak az egyirányba, megtett távolság több mint 80 km. Lehetséges, hogy Radnán vagy a közelében több éjszakát is pihent a csoport. A könyvben nincs említés kísérő szekerekről, béresekről, de más falvak búcsúiból kiindulva⁷¹ igen valószínű, hogy voltak ilyenek.

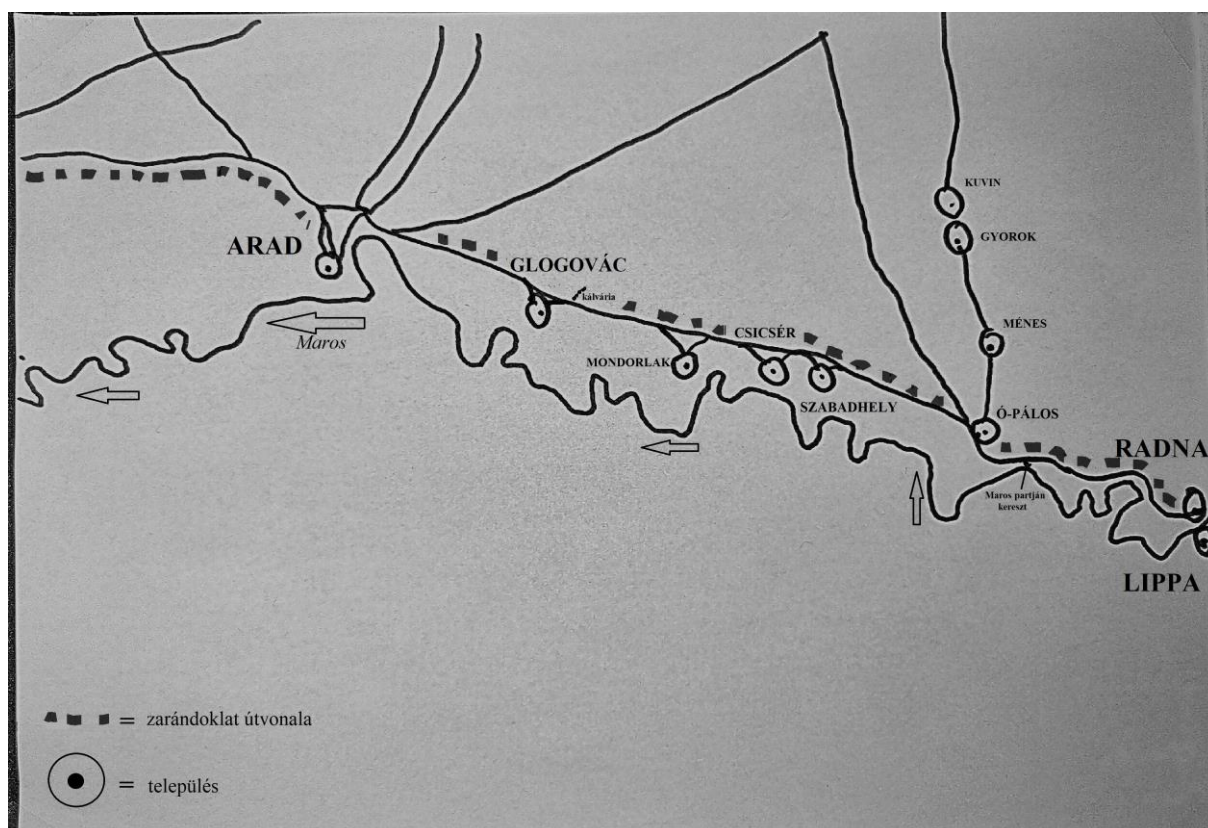
A következőkben az útvonalat ábrázoló vázlatos térképek következnek. A térképek ábrázolják a környező településeket és a települések közötti fontosabb megállókat, szövegben említett utakat.

1. térkép. Útvonal ábrázolása Csanádpalota – Pécska –mezei kereszt – Szt. Tamás vonatkozásban.⁷²

⁷¹ Lásd kunszentmártoni búcsújárók: BARNA 2001. 229–235.

⁷² A térkép alapjául szolgál: *Első katonai felmérés 1782–1785.*

2. térkép: Útvonal ábrázolása Arad – Glogovác – Szabadhely – Ó-Pálos – Radna vonatkozásban.⁷³

Megállók a zarándokút folyamán

Az útleírás során máris egyértelművé válik, hogy a processio a tájban elhelyezett szakrális építmények érintésével halad célja felé. A szakrális táj ezen pontjai, melyeket a könyv említ, keresztek, templomok, kápolnák, temetők, kálváriák. Ezek a pontok kiemelt szerepet játszanak a népi vallásosságban, így kategorikusan érdemes számot venni róluk.

Keresztek

Az táj egyes pontjain felállított keresztek általánosan megállót vagy érintési pontot jelentenek a magyarországi búcsújárók körében. A keresztek alapvető fajtái a következők: falvak bejáratainak jelzése, ezek köszöntő és búcsúztató funkcióval rendelkeznek, ide sorolhatóak még a falu területeinek határát jelző keresztek, keresztutaknál felállított keresztek, a gonosz erők távoltartására, templom körüli keresztek, temetői keresztek, engesztelő kereszt, hálaadó kereszt, illetve a járványok idején felállított keresztek. Ezeknél a keresztekénél a búcsúsok általában megálltak, énekeltek, imákat mondtak, valamint pihenőiket is sokszor a keresztek közelében ejtették meg.⁷⁴

⁷³ A térkép alapjául szolgál: *Első katonai felmérés 1782–1785*

⁷⁴ BARTHA, 1992. 54–61.

Selmetzi István énekeskönyve is tanúskodik az út közben érintett keresztek jelentőségéről. A keresztek több helyen is a menet módjának változását jelzik. A keresztek váltást jelentenek a menetben, megállót, imaszünetet. Általában a Szent Kereszthez szóló előírt éneket kell kezdeni, sokszor félbehagyva a korábbi. Példa erre: *Ez Ének után Indul a Prosessio és mén a mezei keresztyéhez té pedig kezgy Éneket és mond míg oda nem érsz.*⁷⁵ Majd pár oldallal később: *Ez Énekkal el jutvána mezei kéresztyhez ha nem végezted el az Énekét had ell és térdelj le és imádkozz e képen.*⁷⁶ Minden alkalommal amikor keresztnél megáll a menet letérdelve imádkoznak és énekelnek.

Az első kereszt Csanádpalota kijáratánál található, erről már esett szó az útvonal kérdése kapcsán. Ez egy falu határt jelző kereszt, a faluból való távozás okán álltak meg itt. A Szent Keresztfához szóló ének és imádság a búcsúsok biztonságos hazatéréséhez kér támogatást. A következő fontos kereszt a pécskai sáncnál van, itt utasítást ad a könyv három *Üdvözlét* azaz *Üdvözlégy* elmondására.⁷⁷ Ez a kereszt szintén a falu bejáratát jelöli. A következő kereszt a már korábban tárgyalt mezei kereszt. Ennek a funkciója nem teljesen világos, valószínű, hogy a falu területének határát jelzi. A második napon ér el a zárandoklat a Buzak elnevezésű terület keresztjéhez, amely elhelyezkedéséből fakadóan hálaadó vagy engesztelő kereszt lehet. A könyv itt külön könyörgést ír elő, melyből sajnos nem lehet tovább következtetni a kereszt pontos típusára.⁷⁸ Az aradi temető keresztje a következő megálló, amely után az Arad város végét jelző kereszt következik. Következik a Glogováci határ keresztje, Csicsér határkeresztje, majd a Maros és a Ménesi-hegy közötti országút mentén van ott, ahol a folyó a legközelebb ér a hegyhez. Itt egy hegyi út is betorkollik az országútba, tehát ez a kereszt az utak találkozását is védi. Az utolsó beazonosítható kereszt Radna határában a mosdóhelynél található kereszt. Máriaradnán rengeteg fogadalmi kereszt állt. Ezeket sokszor a búcsújáró közösségek emelték saját költségén.⁷⁹ Arról, hogy Csanádpalotának volt-e saját fogadalmi keresztje, nincs tudomásunk.

Templomok, temetők, szenttisztelet

A zárandoklat által meglátogatott templomok, kápolnák védőszentjei jelentőséggel bírnak. A zárandokok az adott szentekhez fohászkodtak, kérték a közbenjárásukat. A templomok és falvak védőszentjeinek megválasztása szorosan összefügg a környezeti elemekkel, így az, hogy a zárandokok mely védőszentek templomait látogatják, szintén

⁷⁵ Selmetzi István-ék, 1815. 99.

⁷⁶ Selmetzi István-ék, 1815.102.

⁷⁷ Selmetzi István-ék, 1815. 91.

⁷⁸ Selmetzi István-ék, 1815. 126.

⁷⁹ BÁLINT S., 1980. 395.

jelentőséggel bír.⁸⁰ A zarándokok környezetéről árulkodhat a templomok megválasztása, így érdemes a meglátogatott templomokat, településeket védőszentek szempontjából is sorra venni.

A zarándoklat első nagyobb állomása Pécska, ahol hol a temetőt és annak kápolnáját látogatta meg a processio.⁸¹ A falu fő védőszentje Nepomuki Szent János volt, a korabeli templomban saját mellékoltára volt.⁸² Nepomuki Szent Jánost a Bánság védőszentjeként is tisztelték, Pécska a Bánság határán fekszik, így lokális védőszentként is értelmezhető. Aradon a temető volt a következő állomás, azonban a városba csak akkor mentek be, ha volt elég idejük. A templom vagy kápolna melyben misét hallgattak nem beazonosítható, mivel egyszer egy temetőkápolnára, egyszer pedig egy nagy templomra hivatkozik. Minden valószínűség szerint az Arad városában található Nepumuki Szent János szobrot és a Pádai Szent Antal nevére felszentelt katolikus templomot látogatták meg.⁸³

Nepomuki Szent János tisztelete végig kíséri a zarándoklatot. Közép-Európában sok hídon és folyóvíz melletti településen. átkelőhelyen látható az a többnyire barokk kiképzésű szobor, mely egy papot ábrázol, mutatóujját ajkára téve, mintegy csendre inti magát és másokat. Ezt az intést gyakran egy angyal teszi meg. A gyónási titok vértanújáról, Nepomuki Szent Jánosról van szó. Wolfflin János néven Csehországban, Pomuk (ma Nepomuk) városában született 1350-ben. Papként egyre feljebb haladt a ranglétrán, prédikációit egész Prága szerette. IV. Vencel cseh király felesége, Wittelsbach Julianna Nepomuki Jánost választotta gyóntatójául. A király gyanakodni kezdett feleségére, ezért követelte Jánostól, hogy árulja el a felesége gyónását. A szentéletű kanonok erre nem volt hajlandó. Vencel király 1393. május 16-án hosszabb kínoztatás után Nepomuki Jánost Prágában egy hídról a Moldva folyó vizébe dobatta, ahol ő vértanúhalált halt. Testét kis idő múlva ragyogó fény övezte körül. A város odatódult, és a mindenki által tisztelt lelkipásztor földi maradványait a prágai Szent Vitus-székesegyházban temették el.⁸⁴ Tisztelete a barokk korban virágzott fel. Ugyanis sírját 1719-ben nyitották föl, és nyelvét épen találták. A gyónási titok vértanúját a nép azonnal szentként kezdte tisztelni, és a kanonizáció még abban az évben megtörtént. Kultuszát főként a jezsuiták szorgalmazták a Habsburg Birodalom területén, ennek következtében a barokk jámborság kiváltságos alakja lett országszerte. Ezen kívül különösen a vízen dolgozók tartották patrónusuknak, emellett a szülésben kínlódó asszonyok és a

⁸⁰ BARTHA, 1992. 40–45.

⁸¹ *Selmetzi István-ék*, 1815. 95.

⁸² NAGYHALMÁGYI, 1999.

⁸³ MÁRKI, 1895. 741–751.

⁸⁴ *A szentek élete*, 1984. 771–774.

hideglelősök is fohászkodtak hozzá. A 19. században már egyre inkább segítőszentként (pestis-, víz-, tűz-, betegség- és halálpatrónusként) funkcionált. A 18–19. században több helyen a középkorban igen becsült Szent Miklós püspök tiszteletének helyébe lépett.⁸⁵ A Habsburg dinasztia házi szentjének tekintette.⁸⁶

A *Selmetzi-énekeskönyv*ben több népének és egy 61 soros litánia olvasható Nepomuki tiszteletére,⁸⁷ aki egyben az énekeskönyv keletkezési helye, az 1773-ban épült csanádpalotai templom, továbbá a radnai zarándoklaton érintett Öthalom (Glogovác, temploma 1886-ból) védőszentje is. Az aradi Nepomuki szobrot is az otthoni templom tisztelete okán ejtette útba a processio. Tiszántúli szobrainak jó része a *Selmetzi-énekeskönyv* keletkezése, 1815 előtt készült.⁸⁸ Helybeli, Csanád vármegyei kultusza érthető, hiszen e települések a Maros folyó mentén vagy annak közelében, továbbá a politikai értelemben vett Temesköz, az ott 1718 és 1778 között működött Temesi Bánság közelében vannak, amelyek a Bécsi Udvari Haditanács fennhatósága alatt⁸⁹ szintén Nepomuki Szent János védnöksége alatt állt. Az utasítások szerint, ezeket az említett szobroknál kell elénekelni, illetve mondani.

A búcsúmenet kellékei

A magyarországi búcsújárás elengedhetetlen kellékei is megjelennek a könyvben. A két legfontosabb búcsús kellék a búcsús kereszt és a búcsús zászló.⁹⁰ A csanádpalotai zarándokok hordoztak magukkal keresztet és zászlót is. A búcsús meneteknél szokás volt több zászlót is vinni, a csanádpalotai szövegkörnyezetből egy lobogóra lehet következtetni. Búcsús, hordozható szoborra nincs utalás, ahogy zenekarra sem, ami például a szegedi búcsúsokat rendszeresen kísérte.⁹¹ A csanádpalotaiak menetkeresztet a zarándoklat során többször is használták, alkalmi tiszteletadásra, amikor nem volt a közelben állandó jellegű feszület. Erre többször is találunk példát az énekeskönyvben: *Midőn a Delelő Helyre jutottál [...] nald lévő feszület ellöt térdelj le és [...] Mivel Dél van tehát az Úr Angyalát mond e képen.*⁹²

A kunszentmártoniak radnai búcsújának leírása említ egy csengettyűt, melyet a búcsúvezető előénekesek arra használtak, hogy a menetnek különböző jelzéseket adjanak.⁹³ Ilyen csengő a palotai énekeskönyvben is megjelenik. Használták indulás, pihenés jelzésére,

⁸⁵ BÁLINT 1977, I. 370–384.

⁸⁶ TÜSKÉS–KNAPP 2001a. 184.

⁸⁷ *Selmetzi István-ék*, 1815. 161–165.

⁸⁸ TÜSKÉS–KNAPP 2001b. 191. A tanulmány – érthető okokból – még nem ismeri a radnai zarándokút Nepomuki Szent János-kápolnait.

⁸⁹ KÓKAI 2010, 2020; KÓKAI 2022.

⁹⁰ BÁLINT–BARNA, 1994. 186–191.

⁹¹ BÁLINT 1980. 348.

⁹² *Selmetzi István-ék*, 1815. 105.

⁹³ BARNA 2001. 242.

imádság, éneklés kezdetének jelzésére. *...a nálad lévő csengettyűvel jell adodik az indulásra és midőn indul a Prosessio kezgyé égy Éneket...*⁹⁴

Tartalmi elemek formái

Az énekeskönyv, azért is agenda jellegű, mert tartalmaz leírásokat a paraliturgikus szertartásokról, melyeket az út közben végeztek. Ezeket a szertartásokat megjegyzések írják le és általában közvetlenül a megjegyzés után a hozzá tartozó énekek, imák is fel vannak tüntetve.

Az első megjelenő paraliturgikus esemény még az indulás előtt történik. A búcsúhoz jó időre van szükség, de a túlságos meleg és szárazság sem kedvező, így az indulás előtti énekekben vannak olyan részek, melyek a megfelelő időjárásért való közbenjárást kérik. Ezek az énekek az általánosan is, nem csak búcsú alkalmával voltak használatosak. Így kell esőt kérni:

Más Enek Essőé

Nótája Üdvözlégy Krisztusnak szent

1

Te Hozzád kiáltunk Jézus Még Váltonk

Könyörülj Mi rajtunk, légy Szabaditonk

/:Jézus Istennek Szent fia

bünösöknek Még Váltoja

agy Alkalmas Essőt, Mi nekünk

Mélyért néked Essedézünk/: rep Jézus Ist

2

Ne utáálj még Minkét könyörgésünkben

alkalmas Essöket agy szükségünkben

/:Jézus Istennek Szent fia mint följe

3

Elteszd Mezeinket Szép Harmatokkal

tartsd veteményünket Szent Malasztokkal

/:Jézus Istennek Szent fia mint följe

4

Földünk Szárazságát tégyed nedvessé

⁹⁴ Selmetzi István-ék, 1815. 136.

Kemény soványságát bőv gyümölcsössé

/:Jézus Istennek Szent fia mint följev

5

Egi Háborutul mentsd Határunkat

Veszédelmes kartul Gabonáinkat

/:Jézus Istennek Szent fia

bűnösöknek Még Váltoja

agy Alkalmas Essöt, Mi nékünk

Ne ostoroz minkét Uram Éhségel

Nézd Szegénységünket ell Epedséggel

/:Jézus Istennek Szent fia

bűnösöknek Még Váltoja

agy Alkalmas Essöt, Mi nékünk

Mélyért néked Essedézünk , Vege⁹⁵

Ha azonban sok az eső: *Ha Tiszta Üdő Szükséges Enekelheted im Így* hivatkozik a megjegyzés arra, hogy az előző *Essőért* valo *Enek*-et más variánssal is lehet énekelni:

1

Te Hozzád kiáltunk Jézus Még,, mint tulso lap

2

Szép fényes időkkal néped vigasztald

unalmas Essövel ne látogasd

/:Jézus Istennek Szent fia/: mint följi

Agy Szép Tiszta Üdöt, Mi nékünk

mélyért néked Essedezőnk

3

Szüntesd az Essöknek Gyakor essését

hadd lássuk Mindénnek Örvendőzését

/:Jézus Istennek,, – Agy Szép tiszta

4

Tégy Sétetés homályt szép Világossá

félyhöt állhatatlant Álhatatosá

⁹⁵ *Selmetzi István-ék, 1815. 67.*

/:Jézus Istennek Szent fia
bűnösöknek Még Váltoja
Agy Szép Tiszta Üdöt, Mi nékünk
mélyért néked Essedezünk – vege⁹⁶

Általános jellemzője a zarándoklatoknak a *stacio kerülés*, avagy keresztjárás. A zarándoklat része az, hogy végigjárják az adott települések kálváriáját. Az énekeskönyv a glogováci temető melletti kálvária, valamint a radnai kálvária járására szólítja fel a búcsújárókat. A glogováci kálvária járása a szegedi búcsújáróknak is megállót jelentett.⁹⁷ A glogováci kálvária a falu szélén van, a névadó öt domb egyikén, mely az országúthoz legközelebb áll, ettől nem messze található Nepomuki Szent János szobra is. A könyvben szereplő egyik keresztfához szóló ének, kifejezetten ehhez a kálváriához van társítva, tehát egy helyspecifikus népénekéről beszélhetünk.⁹⁸

Éjjeli virrasztás várt a búcsúsokra az első éjszaka. A fogadóban töltött éjszakáján, hajnal előtt két órával kellett kelteni a zarándokló népet a csengettyűvel. Ekkor egy teljes rózsafüzért végig kellett imádkozni, mire mind végigérték az olvasón, következett a *szent Olvasot el vegeztuk Mária*⁹⁹ kezdetű ének. A zarándoklat ez után indult tovább.

Nepomuki Szent János tiszteletéről már esett szó, ám a paraliturgikus szertartásformák között is mindenképpen meg kell említeni a teljes egészben fennmaradt Szent János-litániát. A jegyzetelés szerint is annyira hosszú a szöveg, hogy ha sokan vannak a búcsú alatt a búcsúvezetővel akkor ne mondja el az egészet, hanem helyette egy rövidebb imádságot vegyen elő.¹⁰⁰

A rituális mosdás a búcsúhelyre való belépés egyik fontos előfeltétele. Sajnos az énekeskönyv nem árul el részleteket a mosdás mikéntjéről. Általánosan említi a mosdást egyszer a Radnára való belépés előtt, egyszer pedig menet közben egy mise előtt. A mise helyszíne a rongálódott szöveg miatt nem ismert, valószínűleg Arad vagy Glogovác.

Minden kereszt előtt, amelynél megállót tartott a menet, ugyanazt a szertartást hajtották végre. A zarándoklat elején felhívja a figyelmet a szöveg: *Kérészt fát Ersz azért Szük ség a Szent Kérészt fán fűgő Jézusrül Enekelni és Imádkozni*.¹⁰¹ A pontosabb utasítások szerint, a

⁹⁶ Selmetzi István-ék, 1815. 68.

⁹⁷ BÁLINT S., 1980. 389.

⁹⁸ Selmetzi István-ék, 1815. 86–89.

⁹⁹ Selmetzi István-ék, 1815. 116.

¹⁰⁰ Selmetzi István-ék, 1815. 161.

¹⁰¹ Selmetzi István-ék, 1815. 80.

kereszt előtt, le kell térdepelni, énekelni majd imádkozni a Szent Kereszthez. Az ének tekintetében négy van beírva a könyvbe, a szövegkörnyezetből arra lehet következtetni, hogy ezek közül három szabadon választhatóak, bármelyiket lehet bárhol énekelni, egyet pedig csak a glogováci határban lévő keresztnél a stációkerülésnél.

Példa a Szent Keresztet köszöntő népénekre:

Más Ének a Szent Kereszt fához

*notaja ugyanazon mint az előző (Üdvözlégy Krisztusnak Szent) – vagy Krisztusnak Zaszloi
ime.*

1ső

Üdvözlégy Krisztusnak Szentkereszt fája

Édes Jézusunknak Halálos Agya

/:Siessünk a Szent kérészhez

üdvösségünk Eszközihez

2

Telles vigassággal örvendez Szivünk

mivel oh Szent kereszt iten tisztelünk

/:Siessünk

3

Téged ohajt Lelkünk te bened bizik

hozád buzgoságal ő kívánczik

/:Siessünk

4

Ajándékul hagyom nalad Szivemet

oh Áldot Szent kereszt bünös Lelkemet

/:Siessünk

5

Köszönöm még váltom nagy kegyelmedet

hogy ma tisztelhetem Szent Kérésztedet

/:Siessünk

6

Tarts még Egységben ezen munkában

hogy néked Szolbáljunk nagy Buzgóságban

/:Siessünk

7

Ditséret Ditsőség Szent Háromságnak

és Mindén Szentekkel Szűz Máriának

/:Már el mégyünk Isten velünk

*oh Szent Kérészt légy vezérünk – vége.*¹⁰²

A búcsú említése a csanádpalotai iratokban

A csanádpalotai plébánia iratai, pl. számadáskönyvei között – meglepő módon – nem jelenik meg a radnai búcsú. A plébánia irattárának áttekintése során nem mutatkozott búcsúra elkülönített kiadás sem pénztárkönyvben,¹⁰³ sem a jegyzőkönyvben,¹⁰⁴ de a Historia Domus¹⁰⁵ sem emlékezik meg külön a zarándoklatról. A Szegedi Somogyi Könyvtárban megtalálható Asztalos P. Kálmán által írt csanádpalotai helytörténeti munka, amely gépiratban van és nem rendelkezik hivatkozásokkal. Asztalos gépirata több oldalon keresztül tárgyalja az 19. század csanádpalotai eseményeit, ám a zarándoklatról nem tesz említést.¹⁰⁶

Összegzés

A kora újkorban alapított, a ferencesek által fenntartott és a Skapuláris Máriát ábrázoló Máriaradna a 19. század egyik legjelentősebb búcsújáró helye volt. Vonzáskörzete az egész Alföldre kiterjedt, ezáltal sok tízezer ember életére volt hatással. Az alföldi települések lakói hatalmas távokat tettek meg évente, hogy átélhessék a lelki megújulást, ezzel rengeteg hagyományt, szokást és tárgyi emléket teremtve. Máriaradnáról már 1914 óta vannak beszámolók.¹⁰⁷ Máriaradna búcsújáró körzetei kapcsán a szegediek zarándoklatáról Bálint Sándor,¹⁰⁸ Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) búcsújáróiról Barna Gábor¹⁰⁹ és a Békés vármegyei Újkígyós kapcsán Harangozó Imre¹¹⁰ értekezett.

Selmezt István 1815-ös énekeskönyve korábban ismeretlen adatokat szolgáltat az Alföld legjelentősebb búcsújáró helyének, Máriaradna történetéhez. Selmetzi kéziratából egy

¹⁰² Selmetzi István-ék, 1815. 85–86

¹⁰³ *Diarium Rationum*, 1835–1885.

¹⁰⁴ *Liber Praeceptorium*, 1818–1858.

¹⁰⁵ *Historia Domus*, 1821–1900.

¹⁰⁶ ASZTALOS P., 1974.

¹⁰⁷ *Mária-Radna kegyelemhely...1914.*

¹⁰⁸ BÁLINT S., 1980.; BÁLINT, 1936.

¹⁰⁹ „Mária megsegít”, 2002.; BARNA, 2001.

¹¹⁰ HARANGOZÓ, 2015.

művelt és tapasztalt búcsúvezető képe rajzolódik ki, foglalkozását tekintve népi tanító (ludi magister) vagy aljegyző lehetett Csanádpalotán. A helyben fennmaradt írott források annyit árulnak el, hogy egy *Strephanus Selmetzi* és egy *Horváth Annának* született egy *Anna* nevű lánya, 1808-ban, ami közel van a könyv keletkezésének időpontjához, így feltételezhetően ugyan arról a Selmetzi Istvánról van szó, akinek a neve, énekeskönyvben is olvasható.

Az énekeskönyv, kézzel írt, 216 oldala beszámol Csanádpalota népi szakrális életéről, olyan útleírást és paraliturgikus szertartásrendet tartalmaz, melyet máshol nem lehet fellelni. A könyvben megtalálható népénekek és imádságok bemutatja egy alföldi falu népi hitének részleteit, utal mindennapjaira.

Az énekeskönyv által leírt útvonal új adalékként szolgál a radnai zarándoklatok körébe. A szegedi zarándoklathoz hasonló útvonalat követ.¹¹¹ Csanádpalota, Pécska, Arad, Glogovác majd Máriaradna. A köztes falva, temetők, templomok látogatása kiemelt fontosságú a zarándoklat alatt. A mezőkön felállított keresztek tisztelete, Nepomuki Szent János és szobrainak tisztelete, temetőkerülés, éjjeli virrasztás és zsolozsma, mise hallgatás, rituális mosdás, kálváriakerülés is része volt a zarándoklatnak. Az egész utat végig kísérő Nepomuki Szent János tisztelet adalékkal szolgál a szent tiszteletének módjaira, illetve mélységére Arad vármegyében. Az énekeskönyv egy egyedi gyűjteménye Radnai Mária, Kis Boldogasszony, Nepomuki Szent János és a Szent Kereszt tiszteletére szóló énekeknek, kiegészülve a búcsújárás és az megélt népi vallásosság fontos elemeivel (imádságok, könyörgések, litániák, antiphora).

Az eddigi útleírások mellé most már a csanádpalotaiak útját is be lehet sorolni, mely eddig teljesen ismeretlen volt. Csanádpalota máriaradnai búcsújárásról eddig egyáltalán nem rendelkezünk forrásokkal. A radnai fogadalmi tárgyak gyűjteményében a legkorábbi tárgyak Csanádpalotáról csak a 20. századból származnak.¹¹² A már korábban említett lappangó énekeskönyv a leírások alapján csak a 19. század második felében keletkezett,¹¹³ így a jelenlegi ismereteink szerint, *Selmetzi István énekeskönyve* a legkorábbi primer forrás a falu radnai búcsújára. Kiemelkednek még a Nepomuki Szent János tiszteletére vonatkozó szövegek, melyek a barokk korra visszamenő, immár a posztjozefinista népi szenttisztelet kiemelkedő példái. Az énekeskönyv részletes és kiváló példát mutat milyen feladatuk volt a búcsúvezető előénekeseknek, mint Selmetzi István. Selmetzi István énekeskönyve nem csak egy történelmi esemény közvetlen lenyomata, hanem emellett több generáció meghatározó

¹¹¹ BÁLINT S, 1936. 317–318.

¹¹² „Mária megsegít”, 2002. II.

¹¹³ BADICSNÉ SZIKSZAI, 2006.; 2007.

élményének emléke, a vallásnéprajz, a kultusztörténet, a történeti vallásföldrajz és a népi szakralitás őszinte emléke. A Selmetzi István-énekeskönyv abban a posztjozefinista időszakban, 1815-ben keletkezett, amikor a paraliturgikus szertartások országszerte a kántortanítók és a búcsúvezető elénekesek munkája révén, a barokk kori alapokon újjászerveződtek – részben vagy egészben. A klasszikus búcsújárás szokásrendszere ekkor vált szinte kizárólag a paraszti, esetenként kismemesi réteg sajátjává. A Selmetzi-énekeskönyv, egyben itinerárium és agenda a 19–20. századi máriaradnai zárandoklatok egyik legkorábbi és legteljesebb dokumentuma.

Irodalomjegyzék, a rövidítések feloldása

Levéltári források

- Canonica visitatio*, 1840. *Canonica visitatio Csanádpalota 1840*, 1840. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár, VI. 1. d. Plébániák irata: Canonica Visitatio 1840.
- Catalogus 1813*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1813. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1814* *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1814. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1818*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1818. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1819*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1819. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1820*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1820. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1821*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1821. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1825*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1825. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1826*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1826. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.
- Catalogus 1827*. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Csanadiensis*, Szeged, 1827. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

- Diarium Rationum*, 1835–1885. *Diarium Rationum Ecclesiae Csanad-Palotaensis ab Anno 1835*, Csanádpalota, 1835–1885. Csanádpalota, plébánia irattára.
- Első katonai felmérés 1782–1785. Magyarország első katonai felmérése 1782–1785*, Osztrák Állami Levéltár [Österreichisches Stasatarchiv]. Levéltári jelzet: [Ungarn] Magyarország, B IX a 527.
- Esketett I. Esketettek anyakönyve I. 1769–1793*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Esketett II. Esketettek anyakönyve II. 1793–1839*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Halott II. Halottak anyakönyve II. 1793–1825*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Halott IV. Halottak anyakönyve IV. 1842–1852*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Halott V. Halottak anyakönyve V. 1852–1862*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Haszonbérleti szerződés 1843. Haszonbérleti szerződés a kincstár és a dohánykertészek között*, Palota, 1843. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár, 1008/1843,78.
- Historia Domus 1821–1900. Historia Domus Palotaensis 1821–1900*, Csanádpalota. Csanádpalota, plébánia irattára.
- Kereszt I. Kereszteltek anyakönyve I. 1768–1790*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Kereszt II. Kereszteltek anyakönyve II. 1790–1817*, Csanádpalota, plébánia irattára.
- Lelkeszi illetmények 1804. Lelkeszi illetmények*, Palota, 1804. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár, 109/1804, 98. VI.6.a. Csanádpalota.
- Liber Praeceptorum 1818–1858. Liber Praeceptorum...*, Csanádpalotai plébánia pénztárkönyve, 1818–1858. Csanádpalota, plébánia irattára.
- LIPSZKY 1808. *Mappa Generalis Regni Hungariae parti umque adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium Magni item Principatus Transylvaniae*, Typis Regiae Universitatis Pestanae, Buda, 1808. Készítő: LIPSZKY János [Johannes LIPSZKY]. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Levéltári jelzet: B IX a 518..
- Második katonai felmérés 1819–1869. Magyar Királyság második katonai felmérése 1819–1869.*, Osztrák Állami Levéltár [Österreichisches Stasatarchiv]. Levéltári jelzet: Magyarország [Ungarn], B IX a 1124.
- Palotai kamarai tiszttartó tartozásai 1833. Palotai kamarai tiszttartó tartozásai*, Palota, 1833. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár, 1430/1835, 74.
- Palotához tartozó kamarai területekről 1837. Palotához tartozó kamarai területekről*, Palota, 1837, Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár, 118.

Protocollum Neo 1837–1937. Protocollum Neo Convergorum ad Religionem, 1837–1937, Csanádpalota – Makó. Csanádpalota, plébánia irattára.

Schematismus 1828. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1828. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1829. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1829. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1830. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 18230. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1831. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1831. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1832. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1832. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1833. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1833. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1834. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Szeged, 1834. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1837. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Temesvár, 1837. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1838. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Temesvár, 1838. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1839. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Temesvár, 1839. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1843. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Buda, 1843. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1846. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Buda, 1846. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Schematismus 1847. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiesis, Buda, 1847. Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár. VII. 2. a, Sematizmusok.

Selmetzi István-ék. 1815. Selmetzi István-ék., Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum. Levéltári jegyzék: 0584 ÉK, Palota, Selmetzi István ÉK, 1815.

Irodalomjegyzék

- A szentek élete*, 1984. *A szentek élete*. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, 1984.
- ASZTALOS P. 1947. ASZTALOS P. Kálmán, *Csanádpalota krónikája 1421-től 1975-ig*, Csanádpalota, 1974. Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged, D4025.
- BADICSNÉ SZIKSZAI, 2006. BADICSNÉ SZIKSZAI Zsuzsanna, *Kodrán Balázs énekes könyve a XIX. századi csanádpalotáról*, Marosvidék, 2006 december. 40–46.
- BADICSNÉ SZIKSZAI, 2007. BADICSNÉ SZIKSZAI Zsuzsanna, *Kodrán Balázs énekes könyve a XIX. századi csanádpalotáról*, Marosvidék, 2007 április. 53–57.
- BÁLINT, 1936. BÁLINT Sándor: *Szegediek bucsujárása Radnára*. In: Ethnographia 47 (1936), 317–318.
- BÁLINT, 1944. BÁLINT Sándor: *Boldogasszony vendégségében*. Veritas Könyvkiadó, Budapest, 1944.
- BÁLINT, 1977. BÁLINT Sándor: *Ünnepi Kalendárium I–II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- BÁLINT, 1980. BÁLINT Sándor, *A szögedi nemzet – A szegedi nagytáj népelete III.*, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1980. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79/2)
- BÁLINT–BARNA, 1994. BÁLINT Sándor–BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, 1994.
- BARNA, 1987. BARNA Gábor, *Fogadalmi tárgyak (offerek) magyar búcsújáróhelyeken*, Medicina Kiadó, Budapest, 1987.
- BARNA, 1995. BARNA Gábor, *A barokk búcsújárás változásai*. In: *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 193–204. (Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XIII.)
- BARNA, 1998. BARNA, 1998. BARNA Gábor, *Egyéniségkutatás a magyar vallási néprajzban – Bálint Sándor „Egy magyar szentember”-e*, In: *Szentemberek – A vallásos élet szervező egyéniségei*, Szerk: BARNA Gábor, Néprajzi Tanszék, Szeged –

- Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1998. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1.). 26–36.
- BARNA, 1998. BARNA Gábor, *Egyéniségkutatás a magyar vallási néprajzban – Bálint Sándor „Egy magyar szentember”-e*, In: *Szentemberek – A vallásos élet szervező egyéniségei*, Szerk: BARNA Gábor, Néprajzi Tanszék, Szeged – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1998. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1.). 12–36.
- BARNA, 2001. BARNA Gábor, *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.
- BARNA, 2002. BARNA Gábor, *A máriaradnai fogadalmi képek és tárgyak kutatásáról*, In: *„Mária megsegített” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I.–II.*, Szerk: BARNA Gábor, SZTE Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002. 9–25.
- BARNA, 2014. BARNA Gábor, *Vallásnéprajzi tanulmányok*, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Intézet, Szeged, 2014.
- BARTHA, 1992. BARTHA Elek, *Vallásökológia*, Ethnica, Debrecen 1992.
- BÉKÉSI, 2002. BÉKÉSI Bernadett, *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán*, In: *„Mária megsegített” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I.–II.*, Szerk: BARNA Gábor, SZTE Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002. 90–104.
- DÓKA, 1987. *A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzéke 2. rész – Plébániai levéltárak „C” kötet*, Szerk: DÓKA Klára, Új Magyar Központi Levéltár, Budapest, 1987.
- ERDÉLYI, 1976, 1978, 1999, 2013. ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 1978. Bővítve: Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999, 2013.
- ERDÉLYI, 1990. ERDÉLYI Zsuzsanna: *„...Magyarországot a Máriára bízta...”* 1. rész: Új Írás XXX (1990), 5. szám, 61–76; 2. rész: Új Írás XXX (1990), 6. szám, 10–36.
- FÉNYES, 1839. FÉNYES Elek, *Magyar Országnak, s hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben IV.*, Trattner-Károlyi, Pest, 1839.
- FÉNYES, 1851. FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leiratuik III.*, Kozma, Pest, 1851.

- GYÖRFFY, 1963. GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- HARANGOZÓ, 2015. HARANGOZÓ Imre: *Radna fényes csillaga...: a máriaradnai kegyhely néprajzáról*. Fríg Kiadó, Pilisszentiván, 2015.
- HETÉNY, 2011. HETÉNY János, *A magyarok Máriája*, Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- KISS, 1980. KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- KÓKAI, 2010, 2020. KÓKAI Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918). A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza, 2010. és 2020.
- KÓKAI, 2022. KÓKAI Sándor: *Bánság: természet, társadalom, gazdaság (1718–2011). Tanulmánygyűjtemény*. Nyíregyháza–Kiszombor, 2022.
- Mária Anya – Mária Anyánk, 2019 Mária Anya – Mária Anyánk: *Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szerk. MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest, 2019.
- „Mária megsegített”, 2002. „Mária megsegített” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I.–II.*, Szerk: BARNA Gábor, SzTE Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002.
- Mária-Radna kegyelemhely...1914 Mária-Radna kegyelemhely rövid története, Budapest, 1914.
- MÁRKI, 1895. MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város története*, In: *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város monographiája*, II. kötet, második rész. Szerk: JANCSÓ Benedek, Monographiai-Bizottság, Arad, 1895.
- NAGY, 1828. NAGY Ludovicus, *Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum*, I., Landerer, Buda, 1828.
- NAGYHALMÁGYI, 1999. Dr. NAGYHALMÁGYI Sándor, *Magyarpécska múltjából*, Pécskai Római Katolikus Plébánia, Pécska, 1999.
- PAKSA, 2003. PAKSA Katalin, *Népi előénekesek – egyházi népénekek*, In: *Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*, Szerk. CZÖVEK Judit, Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest, 2003. 241–248.
- SCHMIDT, 1998. SCHMIDT Gábor, *Csanádpalota történetének áttekintése 1870-ig*, Belvedere, 1998/X. 5–6. 58–64.

- STOLL, 2002. STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. 1542–1840*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- SZILÁRDFY, 1994. SZILÁRDFY Zoltán, *Magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése*, In: BÁLINT Sándor–BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, 1994. 323–348.
- TÜSKÉS–KNAPP, 1992. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Máriaradna*. In: *Marienlexikon III*. Institutum Marianum Regensburg E. V., Hrsg. Remigius BÄUMER–Leo SCHEFFCZYK. Eos Verlag, Erzabtei Sankt Ottilien, 1992, 307–308.
- TÜSKÉS–KNAPP, 2001a. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *A szenttisztelet rétegei*. In: TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris, Budapest, 2001a, 179–188.
- TÜSKÉS–KNAPP, 2001b. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri szobrok alapján*. In: TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris, Budapest, 2001, 189–217.
- VÁLYI, 1799. VÁLYI András, *Magyar országnak leírása III.*, Buda, 1799.